CAG
Centrum Agrarische Geschiedenis

Een landbouw van schaarste (1750-1880)

De Belgische landbouw is omstreeks 1800 vooral een zaak van akkerbouw. Buitenlandse waarnemers zijn onder de indruk van de "voor die tijd" hoge rendementen.

De grondversnippering en de hoge pachten maken het echter alsmaar moeilijker te voorzien in de behoeften van de snel groeiende bevolking.

De arenleesters - Jean-François Millet, 1857, Musée d'Orsay.

Voedselcrisis

Bijna onvermijdelijk breekt in 1845 een voedselcrisis uit, de laatste echte hongersnood in België. De ontluikende landbouwwetenschap biedt op dat moment nog geen pasklare antwoorden. En ook de overheid, zich bewust van de ernst van de situatie, kan te weinig structureel ingrijpen.

Omstreeks 1870-1880 wordt het West-Europese vasteland overspoeld door goedkoop buitenlands graan en andere landbouwproducten. Het einde van de landbouw zoals die al eeuwenlang heeft bestaan, komt in zicht.

Door Yves Segers en Bert Woestenborghs, 2004

CAG
Centrum Agrarische Geschiedenis

Het einde van de overlevingslandbouw

De akkerbouw neemt in de achttiende en negentiende eeuwse landbouw een centrale plaats in. In de achttiende en negentiende maakte een al dan niet geslaagde oogst van graan, en hoe langer hoe meer ook van aardappelen, het verschil tussen honger en overvloed.

Vee staat vooral ten dienste van de werkzaamheden op de akkers door de productie van mest en trekkracht. Van commerciële tuinbouw is nauwelijks sprake.

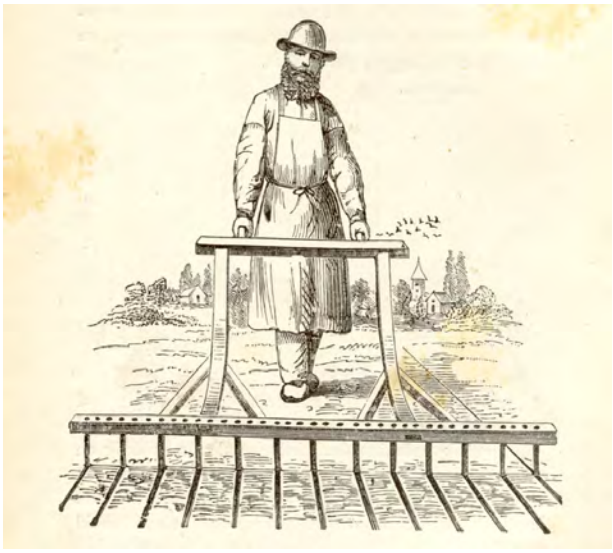

Prent van een man met een vorentrekker, in: Burvenich, Frédéric, 'De groenselteelt voor iedereen', Hoste, Gent, 1878.

Openbare verkoop na gerechtelijke inbeslagneming, Théodore-Joseph-Louis Geirnaert, 1835, MSK Gent, inv. nr. 1838-B.

Boeren wordt duur

Grond- en pachtprijzen stijgen fors vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw onder invloed van een scherpe demografische groei. Tal van landbouwers komen zo in de problemen.

Om de opgestapelde schulden af te betalen, wordt niet zelden de inboedel verkocht en dienen boeren hun bedrijfje te verlaten. De tocht gaat dan vaak richting stad waar een nieuw, maar vaak niet minder armoedig, leven volgt.

Lof vanuit het buitenland

De sleutel tot de opbrengstvermeerdering in de Belgische landbouw is de verhoogde arbeidsinzet, mogelijk gemaakt door de sterk groeiende bevolking. De intensivering van de arbeid op het veld verklaart het overleven van de rurale samenleving tot het derde kwart van de negentiende eeuw.

Niet voor niets spreken buitenlandse waarnemers, verbaasd over de intensieve bewerking van de kleine percelen, over de Vlaamse 'tuinbouw'. De 'Dutch Husbandry', zoals men het noemt, steekt de ogen uit.

De grote veestapel, de zeer verzorgde akkers en de bijzonder hoge opbrengsten, tot meerdere oogsten per jaar, krijgen alle lof. De buitenlanders kijken met bewondering naar de ingenieuze wisselbouw en de zeer intensieve bemesting.

Zicht op Brussel vanaf de Ninoofse poort, circa 1850, Collectie Mappamundi (Knokke).

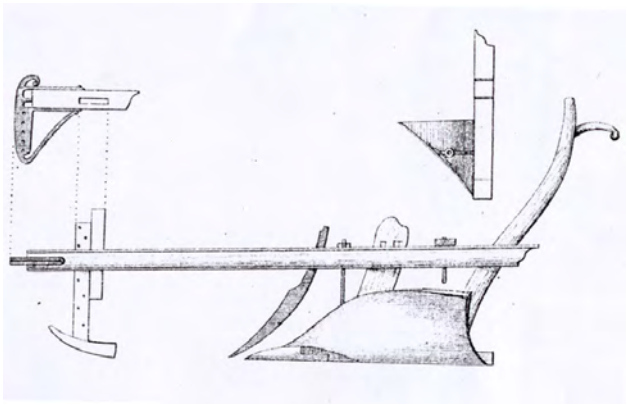

Tekening van een voetploeg (Brabantse ploeg met een voet), 1823.

Modern landbouwalaam

De Brabantse ploeg wordt in onze regio ontwikkeld en geperfectioneerd. Het laat andere modellen ver achter zich en wordt in de loop van de negentiende eeuw gretig gekopieerd in het buitenland.

Door de ontwikkeling en de commercialisering van de staalindustrie kent de Brabantse ploeg een enorme opgang in Europa. Deze moderne werktuigen dragen ook hun steentje bij tot een hoog rendement.

Een landbouw met vele gezichten

De Belgische landbouw heeft een verscheiden karakter. De grondversnippering is vooral sterk op de magere zandgronden. In de negentiende eeuw is in Binnen-Vlaanderen bijna twee derde van de bedrijven kleiner dan één hectare. De Antwerpse Kempen blijven niet achter: meer dan de helft van de boerderijen is niet groter dan één hectare.

Typisch voor deze regio zijn de 'gemene gronden': minder vruchtbare gronden die als weide of bos voor gemeenschappelijk gebruik ten dienste worden gesteld. In de loop van de 19e eeuw wordt actief werk gemaakt van de ontginning of bebossing van deze gronden, zodat het eeuwenoude gemeenschappelijke gebruik geleidelijk uitdooft.

Het maaien van de hei te Winterslag (Genk), ©Jean Massart, 1905, Nationale Plantentuin van België.

Vlaamse boeren en dagloners nemen een rustpauze, circa 1865, foto: Auguste De Bedts, Collectie FotoMuseum Antwerpen.

Herenboeren en dagloners

De rijkere landbouwstreken worden gekenmerkt door grotere bedrijven op grotere percelen. In Haspengouw wordt bovendien van oudsher plaats voorzien voor de aanleg van boomgaarden die de nodige kleur geven aan het dorp.

Het aantal grote boerderijen is evenwel beperkt. In 1880 worden slechts 3400 bedrijven van meer dan 50 hectare geteld. Ze situeren zich in hoofdzaak in de erg vruchtbare en minder bevolkte gebieden zoals Haspengouw, de West-Vlaamse polders en de Condroz. Ze doen frequent een beroep op landarbeiders.

Nijver België

België is de eerste industriële natie op het Europese continent. De industriële take-off van het begin van de 19de eeuw situeert zich vooral in het zuiden van het land. De voornaamste groeipolen zijn Verviers met zijn wolnijverheid en de steenkoolregio's rond Luik en het Henegouwse bekken (Centre, Borinage, Charleroi).

In Vlaanderen blijft de industrialisering voorlopig beperkt tot de Gentse katoen- en linnennijverheid. Langzaamaan zal de industrie in de 19de eeuw de landbouwsector overvleugelen als belangrijkste werkgever.

Katoenfabriek van Abraham Voortman in Gent, circa 1800-1850, Stadsarchief Gent, Collectie Atlas Goetghebeur, SAG_IC_AG_L_155_41b.

Meer dan één crisis

Omstreeks het midden van de negentiende eeuw zit de Belgische landbouw aan het plafond van zijn kunnen.

De combinatie van aanhoudende bevolkingsgroei, extreme grondversnippering en hoge pachtprijzen noodzaken een steeds hogere opbrengst en een grotere diversificatie van gewassen en teelten. Kleine boeren in Vlaanderen zijn tevens verplicht een extra inkomen te vergaren uit niet-agrarische activiteiten, onder meer uit thuisarbeid.

Dat wankel evenwicht tussen bevolking en arbeid raakt verstoord wanneer in de jaren 1840 verschillende oogsten mislukken, vooral van aardappelen in 1845 en een jaar later van rogge. De overlevingsmarges van de kleine, vooral Vlaamse boeren smelten weg.

De jaren 1845-1854 vormen de laatste periode van hongersnood en scherpe voedselschaarste in België, met uitzondering van beide wereldoorlogen.

Prent van aardappelplant aangetast door de aardappelziekte, ca. 1850.

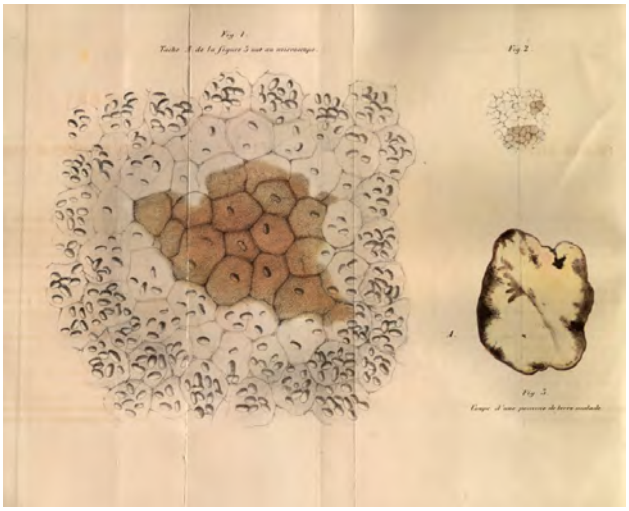

Tekening van een aardappel aangetast door de schimmelziekte Phytoftora infestans, 1845.

Een Amerikaanse schimmel

In juli 1845 duikt in de regio Kortrijk de aardappelziekte op, die op korte tijd het hele land besmet. De planten sterven af en de knollen rotten in de grond. Quasi de volledige oogst gaat verloren.

Het belang van de aardappel in de voedselvoorziening wordt duidelijk wanneer de voedselprijzen scherp stijgen en op het Vlaamse platteland een echte hongersnood uitbreekt. Sommigen spreken van een 'straffe gods' voor de zedelijke verloedering, anderen achten de rook van de eerste stoomtreinen verantwoordelijk.

Uiteindelijk blijkt de *Phytoftora infestans* of aardappelschimmel, die in de voorafgaande jaren Noord-Amerika heeft geteisterd, aan de basis te liggen.

Een reeks van maatregelen

De centrale overheid reageert relatief snel op de oogstmislukkingen van 1845 en 1846. Na het verschijnen van enkele rapporten en een intensieve discussie in het parlement wordt in september 1845 de vrije invoer van granen ingesteld.

De uitvoer van aardappelen wordt verboden, voedsel wordt aangekocht in het buitenland en men start met een werkgelegenheidspolitiek via de (gedeeltelijke) financiering van de vlasbewerking en van openbare werken. Gemeenten en steden proberen de prijs van basisvoedsel zo laag mogelijk te houden.

De opeenvolgende misoogsten zijn slechts één element van de crisis. Door de voedselschaarste en vooral door enkele epidemieën zoals typhus en cholera doet zich een belangrijke oversterfte bij de bevolking voor. In sommige regio's verdubbelt het aantal overlijdens.

De malaise van de traditionele, rurale vlasverwerking verscherpt nog eens de al zo penibele situatie. Resultaat is een toename van het aantal armen en behoeftigen, en vlucht van het platteland naar de steden.

Een derde tot meer dan de helft van de Vlaamse bevolking is in de jaren 1840 veroordeeld tot bedelarij en armenzorg.

STAD GENT.

BROODZETTING

VAN DEN 13 MAERT 1847,

Integaen den 16 *Maert* 1847.

Den kilogramme brood enkel tarwe gebuild . . . . 60 centimen.
Den kilogramme brood enkel tarwe ongebuild . . . 44 »
Den kilogramme masteleinen brood, half witte tarwe en half rogge. . . . . 38 »
Den kilogramme rogge brood. . . . . 30 »

BERIGT.

Het Kollegie van Burgemeester en Schepenen,

Verwittigt zyne geadministreerden dat ten gevolge van zet besluit van den gemeente-raed, dd^en 6 dezer maend, eene midden-commissie en tien onder-commissien zyn ingrigt geworden, dewelke belast zyn met de uitdeeling te bewerkstelligen der bons of kaerten bestemd om aen de verkende en noodwendige klassen het ongebuideld tarwe, het mastelein en het rogge brood aen verminderde prysen te besorgen.

De kaerten tot de welke ieder huisgezin, toegelaten om deel te nemen in de voordeelen van het besluit van den gemeente-raed, zal regt hebben voor de *tegenwoordige week*, zullen hun *in eens* overhandigd worden Zaterdag aenstaende (20 Maert), en men zal, tot nadere schikking, op glyken voet te werk gaen, voor ieder der opvolgende weken.

Een nader berigt zal de dagen aenwyzen op dewelke de leeren bakkers de kaerten welke zy in betaling zullen ontvangen hebben, tegen geld zullen kunnen uitwisselen.

Gent, den 15 Maert 1847.

Het Kollegie van Burgemeester en Schepenen,

C. DE KERCHOVE.

Te ordonnantie, de Gemeente-Secretaris, Ch. Van Hove.

Ge t. by C. ANNOOT-BRAECKMAN, Stadsdrukker, Koornmarkt.

Affiche van de Gentse 'broodzetting', het vastleggen van de broodprijs, op 13 maart 1847, Universiteitsbibliotheek Gent, Fonds Vliegende Bladen.

Prent 'Misère des Flandres - armoede in Vlaanderen', Vandekerkhove, 1848.

Arm Vlaanderen

De vlasverwerking bij de kleine boer thuis heeft lange tijd voor het zo noodzakelijke extra inkomen kunnen zorgen. De ontwikkeling van de geïndustrialiseerde linnennijverheid doet de op het gezinsbedrijf en op de lokale marktnetwerken gebaseerde overlevingsmechanismen kraken, maar kan ze nog niet geheel wegblazen.

Tot het einde van de negentiende eeuw blijven ze voor een groot deel van de plattelandsbevolking de enige, zij het zeer povere overlevingsgarantie.

CAG
Centrum Agrarische Geschiedenis

Prille wetenschap

De crisis van de jaren 1840-1850 toont scherp aan dat de grenzen van de Belgische (overlevings)landbouw zijn bereikt.

Veel heil wordt verwacht van nieuwe wetenschappelijke bevindingen, die men via de ontwikkeling van een gespecialiseerd onderwijsnetwerk tot bij de individuele boer wenst te brengen.

De wetenschappelijke interesse voor de landbouwsector is op dat ogenblik nog beperkt, elitair en vooral beschrijvend van karakter.

DIMANCHE 8e ANNÉE. — N° 337. 25 FÉVRIER 1866.

JOURNAL DE LA SOCIÉTÉ AGRICOLE
DU BRABANT.

Paraissant le Dimanche.

Paraissant le Dimanche.

NOUVEAUX MEMBRES.

Service vétérinaire.

Commission provinciale d'agriculture du

Voorpagina van het 'Journal de la Société Agricole du Brabant', periodiek van de Brabantse landbouwcomice, 1866.

Shorthorn stier Comet, Thomas Weaver, 1811, Beamish Museum, NEG19529.

Kruisen met rundvee

België telt in 1846, het jaar van de eerste grote landbouwtelling, ongeveer 1,2 miljoen runderen. Het is een bont gezelschap, resultaat van eeuwenlang ongebreideld en intuïtief kruisen, aangepast aan de lokale mogelijkheden en wensen.

De georganiseerde rundveeverbetering gaat in België omstreeks 1840 aarzelend van start. Lichtend voorbeeld is Groot-Brittannië waar in het graafschap Durham een nieuw, uitermate productief ras is gecreëerd: de Shorthorn of Durham. De overheid betaalt forse bedragen voor de invoer van Engelse Durhams die met Belgische runderen worden gekruist.

Aanvankelijk is de inkruising van nieuwe genen succesvol. Maar de gebrekkige wetenschappelijke onderbouw en het wild inkruisen met bastaarden doen de diversiteit toenemen en de raskwaliteit verminderen. Bovendien gedijen de Shorthorns niet op de arme zandgronden en blijken de nakomelingen geen goede melkgeefsters te zijn.

Bloemen en fruit

De jonge landbouwwetenschap besteedt naast de veeteelt ook heel wat aandacht aan de prestigieuse bloemen-, sierplanten- en fruitteelt.

Midden negentiende eeuw is het in rijke burgermiddens bon ton om een orangerie, een serre of een siertuin aan te leggen. In de omgeving van Brussel en Gent ontstaan dan de eerste gespecialiseerde tuinbouwbedrijven.

Prent van de orangerie van het kasteel van senator Heynderic, 1845.

CAG
Centrum Agrarische Geschiedenis

Particuliere en overheidsinitiatieven

De vernieuwing en modernisering van de landbouw dient aangepakt te worden aan de basis, bij de boer.

Zowel politici, wetenschappers als notabelen zijn het erover eens dat de verandering van de landbouw bij de boer moet beginnen. De nieuwe inzichten en kennis, resultaat van het landbouwonderzoek, moeten doorstromen naar de individuele landbouwer.

De Belgische overheid investeert daarom in onderwijs en voorlichting en opteert voor de 'aanschouwelijke methode'.

Prent van landbouwer met paard en wagen met gierton, met de tekst 'Ziet hier den akkerman met kar en paard verbeeldt, en hoe hij 't dorre land de vruchtbaarheid beveelt', 1823.

Tekening van de herenboerderij van baron E. Mertens in Ostin bij Namen, ca. 1849-1855.

De eerste landbouwscholen

Als antwoord op de voedsel- en landbouwcrisis van de jaren 1840 richt de overheid vijftien middelbare landbouwscholen op, waar de praktijk centraal staat. De grote herenhoeve van baron E. Mertens in Ostin nabij Namen doet vanaf 1849 tevens dienst als gesubsidieerde middelbare landbouwschool.

Bij gebrek aan leerlingen sluit ze haar deuren reeds in 1855. De eerste initiatieven om in België lager en middelbaar landbouwonderwijs op te zetten hebben weinig succes.

Gembloux

Het vlaggenschip van de onderwijshervorming is de landbouwhogeschool van Gembloux, opgericht in 1860. Van bij het begin zeer internationaal georiënteerd, wordt getracht naar het voorbeeld van buitenlandse instellingen toegepast landbouwwetenschappelijk onderwijs uit te bouwen.

Dit lukt slechts ten dele, hoewel Gembloux uitgroeit tot een begrip. Gaandeweg zal vanuit katholieke kringen steeds meer weerstand komen tegen het nogal liberaal getinte Gembloux.

Bibliotheek van de landbouwhogeschool in Gembloux, ©Jean Malvaux, 1910.

Diploma uitgereikt naar aanleiding van de eerste nationale landbouwtentoonstelling van 1847, C. Seldenslagh, Ecomusée Du Viroin.

Landbouwtentoonstellingen

In 1847, temidden van de voedselcrisis, gaat in Brussel met financiële steun van de regering de eerste nationale landbouwtentoonstelling door.

Volgens eigentijdse waarnemers is het een succes. Al zal dit initiatief ongetwijfeld aan de meeste boeren ongemerkt voorbij zijn gegaan.

Landbouwcomices

Door de overheid gesubsidieerde landbouwmaatschappijen of comicen ijveren op lokaal vlak voor innovatie. Ze organiseren tal van evenementen en brengen eigen publicaties uit. Medailles, diploma's en geldprijzen moeten landbouwers aanzetten tot modernisering.

De impact van de comicen blijft echter beperkter dan verhoopt. Niet alle comicen zijn even actief en bovenal is de werking eerder elitair van aard. Overigens, voor kleine boeren is het lidmaatschap te duur.

VERHANDELING

over de kweeking

DER MOERBEZIËNBOOMEN

EN HET

OPBRENGEN DER ZYDEWORMEN

IN BELGIË,

NAER DE BESTE FRANSCHE EN ITALIAENSCHE SCHRYVERS BEWERKT

DOOR A. RONNBERG,

Voorzitter der landbouwers-vergadering van het eerste landbouw-distrikt van Braband.

Brussel,

TEN BUREELE DER BIBLIOTHEEK OVER LANDBOUW

BERGSTRAET, 51.

1854

Verhandeling over de kweeking der moerbeziënboomen en het opbrengen der zydewormen in België, 1854.

CAG
Centrum Agrarische Geschiedenis

Agricultural Invasion

De massale invoer van goedkope granen uit onder meer de Verenigde Staten en Oekraïne vanaf de jaren 1870-1880 is een weldaad voor de consument, maar voor de landbouwers in West-Europa en België het begin van een zware crisis.

De graanteelt, toch wel één van de basispeilers van de landbouw in West-Europa en België, krijgt af te rekenen met een zware concurrentie en een dalende rentabiliteit. Tal van boeren focussen vanaf dan meer op veeteelt en tuinbouw.

Wegen van granen in de haven van Antwerpen, 1890, Collectie Museum aan de Stroom (MAS).

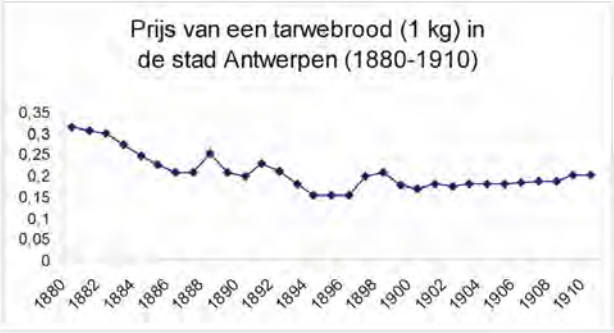

Prijs van een tarwebrood van 1 kg in de stad Antwerpen tussen 1880 en 1910.

Gevolgen van globalisering

In die graantrafiek speelt de haven van Antwerpen een centrale rol. De netto-invoer van broodgranen in België stijgt van 89.000 ton in 1865, over 250.000 ton in 1875 tot 750.000 ton in 1890.

Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog stroomt jaarlijks ongeveer 1,5 miljoen ton granen (overwegend tarwe) het land binnen. Naarmate de invoer toeneemt, zakken de prijzen. In sommige regio's halveert de prijs!

Een moderne Amerikaanse landbouw

De invoer van grote hoeveelheden graan en andere levensmiddelen is niet mogelijk zonder de modernisering van de transportmiddelen. De expansie van het spoorwegnet maakt dat het vervoer van granen vanuit het binnenland van de Verenigde Staten naar de havensteden aan de oostkust zoals New York vlot verloopt.

Stoomschepen, die vanaf de jaren 1860 gaandeweg de zeilschepen vervangen, zorgen voor een snelle, regelmatige en vooral goedkope overtocht. Tussen 1870 en 1890 halveren de transportkosten tussen Chicago en Liverpool.

Tekening van een dorsmachine aangedreven door een stoommachine, ca. 1890.

Boer oogst graan met met pik en pikhaak, ca. 1900-1925, KADOC KU Leuven, Fotocollectie Boerenbond.

Boeren met de hand

Het Amerikaanse graan is goedkoop en dat heeft zo zijn redenen. De uitgestrekte landbouwgebieden en een tekort aan goedkope arbeidskrachten maken de mechanisering van de akkerbouw en de graanbouw in het bijzonder er al vroeg aantrekkelijk en nodig.

Belgische en Vlaamse boeren oogsten nog lange tijd met pik en pikhaak. Door het hoge arbeidsaanbod blijven de lonen laag en is mechanisering bijgevolg minder noodzakelijk.

Op de grootste akkerbouwbedrijven wordt vaak nog beroep gedaan op de arbeidskracht van de kleine boeren uit de omgeving en van seizoenarbeiders.

Zeker tot de jaren 1880 wordt bijna alles nog met de hand geoogst. Behalve het wetten van de messen, het afsnijden van de gewassen en het gezang van de maaiers zal weinig meer de natuur hebben verstoord.

CAG
Centrum Agrarische Geschiedenis

Atrechtcollege | bus 5308
Naamsestraat 63
3000 Leuven
België

+32 (0)16 32 35 25
contact@cagnet.be

De teksten op deze website mogen vrij gebruikt worden met bronvermelding: www.cagnet.be - Centrum Agrarische Geschiedenis.